

FILOZOFSKE TEME U PRVIH ČETVRT STOLJEĆA *POLEMOSA*

Stipe Buzar, Karlo Seke *

UDK 355/359(051Polemos)"1998/2022":1
(051Polemos)"1998/2022":1

Pregledni rad

Primljeno: 25.III.2024.

Prihvaćeno: 30.IV.2024.

SAŽETAK

Počevši s objavljivanjem prije 25 godina, uredništvo *Polemosa* već u otvaranju svojega prvog broja objavljuje rad *Rat kao filozofijska tema* prof. dr. sc. Milana Galovića (1942-2021), čime najavljuje ozbiljan interes za tekstove filozofske tematike. U objavljenih 50 brojeva časopisa od 1998. godine, međutim, objavljeno je samo 15 radova koje je moguće više ili manje precizno odrediti kao radove s filozofskom tematikom. Svrha je ovog rada ponuditi pregled filozofskih tema u dosadašnjem radu časopisa s osvrtima na spomenutih 15 radova. Objavljeni filozofski radovi o kojima je riječ pokrivaju teme moralnih i vjerskih normi u ratovanju, državnog i nedržavnog terorizma, temeljne naravi rata, ratničke časti, humanitarnih intervencija, priziva savjesti i mučenja. S obzirom na pripadnost pojedinim filozofskim disciplinama pojedinačne navedene radove nije jednostavno klasificirati, ali se može reći da uglavnom pripadaju etici (s njezinim brojnim primijenjenim granama), filozofskoj antropologiji, epistemologiji, filozofiji prava, filozofiji ekonomije, filozofiji znanosti, pa i općoj metafizici. Moguće je zaključiti daunatoč podzastupljenosti filozofskih radova u *Polemosu* postoji široka lepeza filozofskih tema te da je interes časopisa za filozofskim temama bio veći od interesa filozofa za objavljivanjem u tom časopisu.

Ključne riječi: Polemos, filozofske teme, rat, terorizam, sigurnost.

Zahvaljujemo urednicima izv. prof. dr. sc. Danijeli Lucić i doc. dr. sc. Josipu Pandžiću, kao i donedavnom u uredniku prof. dr. sc. Mirku Bilandžiću, na sugestijama i pomoći. Ovaj je tekst bilo moguće ostvariti zahvaljujući njihovu poznavanju cjelokupne dosadašnje arhive *Polemosa*.

* Izv. prof. dr. sc. Stipe Buzar, Libertas međunarodno sveučilište, Trg J. F. Kennedyja 6b, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska, sbuzar@libertas.hr.

Karlo Seke, mag. phil. et mag. relig., mag. rel. int. et dipl. zaposlen je kao djelatna vojna osoba, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Trg Kralja Petra Krešimira IV br. 1, 10000, Zagreb, seke.karlo@gmail.com.

UVOD

Časopis *Polemos* počeo je s objavljivanjem 1998. godine kao reakcija na pojave koje u domaćoj znanstvenoj zajednici nisu imale mjesto na kojem bi bile promatrane iz multidisciplinarnе i interdisciplinarnе perspektive, a to su vojska kao nacionalna institucija i rat kao oblik društvenog djelovanja s “velikim i dalekosežnim posljedicama na društvo” (Uredništvo, 1998: 7). Poslanje časopisa dobro je sumirano u njegovu podnazivu: *časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*. U sklopu tog poslanja časopis od početka poziva na doprinose znanstvenika s područja filozofije, sociologije, psihologije, ekonomije, povijesti i dr., kao i stručnjaka vojnoga, vojno-obavještajnog, obavještajnog i šireg sigurnosnog djelovanja. Osnivač i prvi glavni urednik časopisa bio je doajen hrvatske filozofske zajednice i veteran Domovinskog rata, sada umirovljeni prof. dr. sc. Ozren Žunec. Žunecov bi multidisciplinarni doprinos domaćoj akademskoj zajednici bilo teško i nezahvalno mjeriti, jer je riječ o znanstveniku koji je tu zajednicu zadužio ne samo kao autor, profesor i mentor, nego i kao osnivač novih katedri, znanstvenih grana i časopisa. Razumna je, međutim, pretpostavka da su mu pri osnivanju novog časopisa u tematskom području koje je filozofima, osobito etičarima, od velikog interesa, očekivanja bila znatno usmjerena na njihove doprinose. Na to upućuju dva podatka. Prvo, nabrajajući očekivane doprinose iz različitih znanstvenih polja, prva objavljena *Riječ čitateljima* na početku popisa navodi filozofiju. To se moglo dogoditi radi niza razloga, i ne mora se čitati kao tvrdnja o očekivanjima uredništva, ali je značajna čak i ako samo izražava latentne želje glavnog urednika. Autori za to nemaju izravnih dokaza, niti smatraju osobito poštenim drugima pripisivati motivacije koje bi sami imali u sličnim okolnostima, ali kao filozofi o ovom pitanju nisu u stanju razmišljati nepristrano. Drugo, prvi broj časopisa otvoren je tekstem prof. dr. sc. Milana Galovića upečatljivog naslova *Rat kao filozofijska tema*. Ni to samo po sebi ne dokazuje ikakvu tvrdnju o ranim očekivanjima uredništva, no često vraćanje autora na Galovićev tekst stvorilo je neizbrisiv dojam da u tom prvom broju on nije samo znanstvenog nego i nagonog karaktera – kao *προτρεπτικός* za buduće filozofske doprinose *Polemosu* i uopće interdisciplinarnim istraživanjima rata i mira u Hrvatskoj.

Filozofski su doprinosi, međutim, u prvih četvrt stoljeća *Polemosa* bili malobrojni, iako ozbiljni. Razlozi su za takvu malobrojnost barem dvostruki. Prvo, u domaćoj akademskoj zajednici ne nedostaje časopisa koji su isključivo posvećeni filozofskim temama, a ni sami ne zaziru od interdisciplinarnog pristupa određenim temama, osobito kad je riječ o primijenjenoj etici. Takvi se časopisi lakše profiliraju među filozofima kao privlačna mjesta za objavljivanje radova. Drugo, dio tih filozofskih časopisa indeksiran je u citatnim bazama poput baza *Scopus* i *WoSCC*, što filozofima i ostalima na *cursus honorum* znanstvenih i znanstveno-nastavnih zvanja u proteklim godinama postaje sve važnije. *Polemos*, s druge strane, zbog svoje posvećenosti struci, a ne samo znanosti, kako tijekom Žunecova, tako i tijekom višegodišnjeg uredništva prof. dr. sc. Mirka Bilandžića, svjesno zadovoljava nešto drukčiji skup kriterija izvrsnosti od onoga koje spomenute citatne baze zahtijevaju, što ga čini nešto manje atraktivnim mjestom objavljivanja za dio potencijalnih autora. Moguće

je reći da u tom smislu izvorno poslanje *Polemosa* priječi veću uključenost dijela mogućih autora, tako i među filozofima. No, pritom autori nipošto ne tvrde da bi poslanje časopisa trebalo mijenjati, nego radije da kriteriji znanstvenog i znanstveno-nastavnog napredovanja u Hrvatskoj nisu adekvatno postavljeni ako objavljivanje u časopisu ozbiljne reputacije i dugovječnosti poput *Polemosa* ne donosi autorima u tom pogledu najviše rezultate.

Vodeći se najprije naslovima i ključnim riječima, a zatim sažecima objavljenih radova, autori su uspjeli identificirati 15 radova koji su više ili manje jasnoga filozofskog karaktera. U prvu se kategoriju ubraja (1) šest radova koji tematski i metodološki pripadaju među radove primarno filozofskog karaktera (Galović, 1998; Primorac, 1998, 2007; Alexandra, 2007; Refi Homolak, 2016; Hercigonja, 2017), dok drugoj kategoriji (2) pripada 9 radova interdisciplinarnog karaktera, ali bliskih polju filozofije jer se dotiču etičkih i/ili epistemoloških pojmova što omogućuje čitati ih kao filozofski relevantne (Popović, 1998; Rešić, 2001; Singer, 2002; Žunec, 2006; Matić i Mikac, 2010; Berdak, 2013; Pandžić, 2013, 2014; Lucić, 2015). Moguće je da više radova od toga ima u nekom svojem dijelu određenu filozofsku dimenziju, ali se kod gore spomenutih radova čini da je ta dimenzije ključna za njihovo razumijevanje. Strože bi nas, dakle, kategoriziranje ostavilo s još manjim brojem filozofskih doprinosa časopisu, ali je blaži pristup opravdan, osobito imajući u vidu da je od sve otuđene djece filozofije, interdisciplinarnost ona najmlađa. Od navedenih 15 radova 13 ih je kategorizirano u časopisu kao znanstveni radovi (izvorni, pregledni, priopćenja sa znanstvenih skupova) ili stručni radovi, a 2 kao studentski radovi (Popović, 1998; Refi Homolak, 2016). Autori bez dvojbi u popis relevantnih filozofskih doprinosa ubrajaju ta dva studentska rada, jer su tematski i kakvoćom primjereni profilu časopisa. U radu se umjesto statističke deskripcije i evaluacije filozofskih doprinosa *Polemosu* daje kratki pregled spomenutih radova, s posebnom pozornošću na Galovićev *πρωτρεπτικός*, u nastojanju da se njegov doprinos tako dopuni s još jednim nagovorom. S obzirom na mali broj tekstova s filozofskim doprinosom, nastojanja da ih se grupira tematski i podtematski pokazala su se nezahvalnima, zbog čega su autori za redosljed pregleda tekstova odabrali jednostavan kronološki redosljed njihova objavljivanja. U zaključku će ipak, uz kratke komentare, biti sugerirana takva tematska klasifikacija. Konačno, potrebno je reći kako je sasvim moguće da su autori i propustili prepoznati i uključiti neki rad s filozofskim doprinosom te se autorima takvih tekstova ispričavaju i preuzimaju potpunu odgovornost za svoje propuste i manjak ukusa.

ODABRANI TEKSTOVI

Galović, Milan (1998) "Rat kao filozofijska tema". *Polemos* 1(1): 11-35.

Rat kao društveno-politički fenomen predmet je istraživanja brojnih znanstvenih disciplina koje preko vlastitih metodoloških i formalnih vidika nastoje istražiti uzroke i svrhu rata. Naspram partikularnih rezultata znanstvenih disciplina o podrijetlu i ulozi rata, Milan Galović polazi od filozofske studije rata, koja svojom metodološkom *atipičnošću* posjeduje mogućnosti "prodiranja" u bit rata, iako povijest filozofije pokazuje kako među filozofima postoje različita tumačenja uloge i opravdanosti rata. Stoga je cilj autora istražiti različite aspekte filozofskog poimanja rata, slijedeći pritom svojevrstu kategorijalnu raspodjelu poglavlja, polazeći od gospodarskih, preko pravnih i politoloških te naposljetku duhovnih i teoloških uvida u narav rata.

Korištenje organiziranog nasilja radi osiguravanja materijalnih dobara prisutno je među lovcima-sakupljačima i njihovoj strogo ritualiziranoj borbi radi otimanja nedostatnih resursa. Po određenom shvaćanju, rat kao ekonomska djelatnost u službi ostvarivanja profita ili zadobivanja energetske dobara održao se u brojnim marksističkim analizama suvremenih sukoba. Kratak osvrt na marksističke teorije u objašnjavanje ekonomskih izvora rata, autoru služe kao uvod u detaljnu analizu Aristotelova promišljanja rata koje je smješteno o gospodarsku djelatnost stjecanja dobara. Objašnjenje rata kao gospodarske djelatnosti počiva na njegovu nauku o robovlasništvu, to jest, uzimanje i podvrgavanje ljudi robovlasničkom sustavu opravdano je jer robovi po svojoj naravi ne posjeduju razum, a time ni ostale potrebne dispozicije za sudjelovanje u političkom i društvenom životu *polis*a. Stoga kod Aristotela postoji dvostruko poimanje rata. Ponajprije, rat može služiti kao sredstvo zadobivanja dobara, u ovome slučaju robova od strane helenskih slobodnih građana nad barbarskim stanovništvom koji po svojoj naravi nisu slobodni. Kao druga inačica rata, Aristotel polazi od opravdanoga obrambenog rata, odnosno očuvanje slobode onih koji po svojoj naravi ne zaslužuju biti robovima. Naposljetku, autor zaključuje kako se Aristotelovo ekonomsko određenje rata (potaknuto naukom o naravnom ropstvu) ne razlikuje od razbojništva.

Suvremene rasprave o ratu često su vođene pod narativom pravne osnovanosti ulaska u rat i prava koja pripadaju političkim zajednicama. Stoga, Galović kao temeljne autore u razvoju pravne teorije rata uzima Huga Grotiusa (*O pravu rata i mira*) i Immanuela Kanta (*Metafizika čudoređa*). Analizom Grotiusova djela želi se ukazati na pravnu opravdanost rata te, za razliku od Aristotelova ekonomskog određenja rata, rat se ovoga puta definira kao oružani sukob između pravnih osoba. Kod Grotiusa je najviše pozornosti posvećeno eksplikaciji opravdanosti rata koja proizlazi iz prirodnog prava na zaštitu života te u širem smislu naroda ili političke zajednice. Značajno veću pozornost autor pridaje analizi Kantove misli, ponajprije deskripciji zakona koji vladaju unutar međunarodnih odnosa i pravnim potrebama za smanjenje uvjeta koje prethode oružanim sukobima. Završno, Galović zaključuje kako pravne teorije ratova posvećuju previše pozornosti formalističkim obvezama za smanjenje nasilje između država, ne uzimajući u obzir brojne druge faktore, ali

ipak priznaje kako je u njima postignut znatan pomak jer se sada ratovi definiraju kao oružani sukobi između ravnopravnih entiteta.

Treće poglavlje posvećeno je raspravi o ratu kao politološkoj temi, odnosno autorima čiji su doprinosi problematiziranju rata još uvijek aktualni, Carl von Clausewitz i Carl Schmitt. Identificiranjem voluntarističkih temelja Clausewitzove filozofije, autor nastoji izložiti suodnos rata i politike u sklopu novovjekovnog perioda. Clausewitzovo objašnjenje rata podvrgnuto je političkim ciljevima, što je evidentno u definiranju rata kao nastavka politike drugim sredstvima. Iako je rat vođen u smjeru ispunjenja šire političke dimenzije njegova nastanka, svrha rata i dalje ostaje uništenje borbene volje protivnika. S obzirom na to kako Clausewitz ne piše mnogo o biti politike, Galović se okreće eksplikaciji politološke misli Carla Schmita, stavljajući fokus na fenomen rata u sklopu dihotomije prijatelj – neprijatelj. Za Schmitta moderna politika obilježena je svojim nedostatkom sadržaja, tj. politički građani unose sadržaj u politički diskurs iz različitih sfera vlastitog života. Politizacija navedenih raznovrsnih ljudskih interesa ili želja dovodi do podjele političke sfere na dihotomiju prijatelj – neprijatelj, a rat se predstavlja kao krajnja realizacija neprijateljstva.

Poglavlje *Utemeljenje rata u duhovnom bitku* sadržava sustavnu analizu značaja rata između triju autora; G. F. W. Hegela, Maxa Schelera i Johana Huizinge. Pristupajući fenomenu rata iz antropološke perspektive, za Huizingu je rat kulturni oblik ljudskog ponašanja koji posjeduje određena pravila igre (*homo ludens*). Unutar Hegelove sustavne dijalektičke misli, rat je promišljan kao prijelazno "razdoblje" iz prirodnoga u duhovni bitak. Veliku pozornost Galović upravo posvećuje razjašnjavanju uloge heroja u povijesnosti svijeta. Heroji, shvaćeni ponajprije u prvobitnom antičkom obliku, povijesni su ljudi, nositelji i prepoznavatelji svjetskog duha u vrijeme epohalnih razmjera. U duhu fenomenološke filozofije i aksiološke etike, Max Scheler percipira rat kao duhovni period unutar kojega se dolazi do ponovnog uspostavljanja jedinstva individuuma s transcendentnim vrijednostima. Štoviše, na društvenoj razini rat uspostavlja izgubljeno nacionalno jedinstvo među građanima i revitalizira bezuvjetnu solidarnost.

U posljednjem poglavlju Galović razrađuje tematiku religioznog odnosa spram rata. Mitološke personifikacije fenomena rata poznate su u brojim kulturama, no autora više zanima odnos kršćanske teološke tradicije spram rata. Nakon kratkog prikaza uloge Schelerova "ratnog genija" i obnove duhovnosti, autor prikazuje plemenske ratove opisane u Bibliji kako bi utvrdio razloge njihova vođenja, ratova vođenih pod pokroviteljstvom Božjeg autoriteta. Nadalje, Galović želi prikazati misao glavnih autoriteta kršćanske teologije: Aurelija Augustina i Tome Akvinskoga. Polazeći iz teleološkog nauka kako svaka narav žudi za svojim dobrom, u kozmološkom skladu svih stvari, Aurelije nastoji odgovoriti na pitanje koja je svrha rata iz same njegove naravi. Cilj je rata pobjeda nad neprijateljem, a njegova je svrha dostizanje dobra, u ovome slučaju ponovne uspostave mira. Iako kod Augustina ne pronalazimo mnogo instanci o političkim i gospodarskim uvjetima ratovanja, autor se odlučuje na analizu filozofije Anđeoskog Naučitelja. Toma Akvinski pitanjima o ratu prilazi više iz moralne i pravne tematike. Kao i za Augustina, svrha je rata ponovna uspostava

mira, ali Akvinski razmatra pitanja o moralnom i političkom dobru unutar rata, uspostavi pravednog ulaska u rat i moralnim dispozicijama vladara.

Zaključimo kako rad Milana Galovića predstavlja jedan inovativan pogled u filozofskom razmatranju rata, razumijevanje povijesne dimenzije razmatranja rata neprocjenjivo je za sve buduće analize suvremenih ratova. Nažalost, rad u formi akademskog članka ne može obuhvati sve povijesne dimenzije razmatranja rata od strane filozofa, stoga je Galović u hvale vrijednoj eruditskoj maniri prikazao samo neke od njih, izostavljajući veliki broj autora koji su na vlastiti način pridonijeli analizi rata.

Popović, Marko (1998) "Vjerske norme i ponašanje u ratu". *Polemos* 1(1): 159-177.

Popović se u svojem radu bavi utjecajem vjerskih normi ili, preciznije, moralnih normi koje su dio normativnih struktura u kršćanstvu (s posebnim naglaskom na katoličanstvo), na ponašanje aktera u oružanim sukobima. Autor suprotstavlja rat kao stanje anomalije u kojem su norme ponašanja destabilizirane, i kršćansku etiku s njezine tri apsolutne i univerzalne norme "Ne ubij", "Ne mrzi", "Ljubi neprijatelja svoga". Zaključuje da u ratnim situacijama kao stanju anomalije pridržavanje navedenih propisa značajno opada, a mnogi ih akteri u takvim situacijama ne shvaćaju obvezujućima. Tako pozivanjem na sociologijski pojam anomalije opisuje stanje koje bi amoralni realisti o etici oružanih sukoba opisali poznatom izrekom *inter arma silent leges*. Osim toga, Popović daje kratki pregled povijesti odnosa Rimokatoličke crkve prema ratu zaključujući da uvođenjem pojma pravednog rata Crkva relativizira moralne norme kršćanske etike koje se odnose na pitanje oružanih sukoba. Konačno, Popović u takvoj relativiziranoj kršćanskoj etici ratovanja vidi uzroke pojačane nasilnosti niza oružanih sukoba u koje ubraja i Domovinski rat.

Moglo bi se reći da Popović u stvari ne opisuje izravno utjecaj kršćanskih moralnih normi na oružane sukobe, čime propušta osnovni cilj u svojem radu, nego radije tematizira problem njihova oslabljenog utjecaja u svjetlu percipirane relativizacije koju teorija pravednog rata uvodi u primjenu navedenih normi. Poznavanje augustinovske geneze teorije pravednog rata u radu je tek površno prikazano, a osnovna funkcija teorije pravednog rata, kod Augustina i kasnijih relevantnih kršćanskih i sekularnih autora, nije ispravno shvaćena. Ta su dva problema povezana. Prvo, funkcija teorije pravednog rata nije, kako se Popoviću čini, moralno opravdati niti uzroke i razloge ratova niti načine na koje se u njima provodi nasilje. Temeljna je funkcija teorije pravednog rata poslužiti kao kritičko oruđe za rasuđivanje između onih djelovanja koja mogu biti moralno opravdana i koja ne mogu biti moralno opravdana (Buzar, 2020a, 2020b; Buzar i Seke, 2022). Kao i niz drugih autora, prevaren je zavodljivim nazivom te teorijske tradicije, jer ona bi se također mogla zvati teorijom nepravednog rata, a da to ne utječe na njezin sadržaj. Čini se da je rijetko koja normativna teorijska tradicija na sebe navukla toliko kritike, u ovom slučaju radi pohvalnih pacifističkih sentimentata dijela svojih kritičara, isključivo zbog svojeg imena. Drugo, Augustinova motivacija, kao i motivacija mnogih kasnijih teoretičara

pravednog rata također nije ispravno shvaćena. Ona se ne sastoji od želje za relativizacijom apsolutnih i univerzalnih normi, nego od želje da se te norme ispravno interpretiraju u njihovom uvijek mijenjajućem političkom i društvenom kontekstu. Augustin je pesimističan kad je riječ o mogućnosti ukidanja ratova, ali upravo zato želi ratno stanje ukinuti, kako ga Popović opisuje, kao stanje anomalije. Želi ga što jasnije normirati kako bi obvezao aktere koji u njemu sudjeluju na pridržavanje načela kršćanske etike. Augustin je u svojem pesimizmu o međunarodnoj politici i ljudskoj naravi svjestan apsolutnog i univerzalnog karaktera Božjih zapovijedi, ali je istovremeno svjestan da u tijeku biblijske povijesti Božji izabrani narod i nakon sklapanja Sinajskog saveza u kojem su te zapovijedi dane, nastavlja voditi ratove pod božanskom sankcijom. Osim toga, u radu je propušteno vjerno opisati pravila pravednog ratovanja koja Augustin formulira.

Popovićev rad može se vrednovati kao suvisao pokušaj rasprave o odnosu između kršćanskih moralnih normi i ponašanja u ratu, ali koji s obzirom na svoje ciljeve promašuje bit teorijskih rasprava o pravednosti u ratu, koji propušta upustiti se u ozbiljniju raspravu o naravi kršćanskog pacifizma, i koji propušta uočiti njihov civilizacijski utjecaj na formiranje međunarodnoga ratnog i humanitarnog prava.

Primorac, Igor (1998) "Državni terorizam". *Polemos* 1(2): 93-97.

Primorac terorizmu pristupa iz filozofske perspektive s fokusom na pitanje o moralnom opravdanju terorizma. Svaki oblik terorizma u radu opisan je kao krajnje moralno zlo, no autor argumentira da je državni terorizam veće zlo od nedržavnog terorizma, a to čini u četiri argumenta. Na početku odbacuje tradicionalnu podjelu u društvenim znanostima u kojima je fokus stavljen na nedržavni terorizam (vidi također Lucić, 2015). Zbog toga se u nizu oružanih sukoba između države i nedržavnih aktera šira javnost i mediji *a priori* nađu na strani države. Terorizam definira kao "[...] namjernu uporabu nasilja, ili pak prijetnje nasiljem protiv nedužnih osoba, s ciljem da se neke druge osobe zastraše i na taj način prisile da učine nešto što inače ne bi učinile[...]" (Primorac, 1998: 94). Ta je definicija, drži Primorac, dostatno široka da obuhvati sve slučajeve terorizma, a ne stvara selekcijsku pristranost između slučajeva državnog i nedržavnog terorizma.

A *propos* temeljne tvrdnje da je državni terorizam veće zlo od nedržavnog, Primorac iznosi sljedeće argumente. Prvo, državni terorizam uzrokuje više bijede i žrtava. Neravnomjernost u količini žrtava rezultat je moći i sredstava koje i manje države imaju na raspolaganju, a koje nedržavni akteri jednostavno nemaju. Država je, takoreći, sposobna biti najgorim teroristom. Drugo, država namjerno i učinkovito prikriva svoje terorističko djelovanje, a takvo djelovanje izvršava u tajnovitosti ili se služi medijskim aparatom kako bi ga drukčije nazvala. Treće, dok nedržavne terorističke organizacije krše međunarodne deklaracije i konvencije o ljudskim pravima, kao i druge međunarodne pravne propise, one barem nisu potpisnice tih dokumenata. Države, s druge strane, svjesno krše prava i propise kojima se proglašavaju zaštitnicima kroz vlastiti potpis takvih dokumenata. Četvrto, nedržavni teroristički akteri radi opravdanja svojeg djelovanja često pribjegavaju argumentu da zbog nesrazmjera u

moći između njih i onih koji ih ugnjetavaju, nemaju drugu opciju nego terorističku. Ukratko, tvrde da je terorizam za njih posljednje sredstvo. Država, s druge strane, ne može takvo nešto tvrditi. Dakako, to ne znači da je terorizam opravdan samo zato što neki akter tvrdi da mu on posljednje sredstvo, ali znači da su države kao teroristički akteri po tom pitanju u moralno lošijem položaju nego nedržavni teroristi.

Rešić, Sanimir (2001) "Ratnička čast". *Polemos* 4(2): 123-146.

U radu Sanimira Rešića tematizira se transformacija kroz vrijeme sadržaja pojma ratničke časti, osobito od srednjovjekovnog razdoblja do modernog doba. Iako Rešićev tekst nije metodološki eksplicitno filozofskog karaktera, niti se pretežno oslanja na izvore s područja filozofije, bavi se temom od ozbiljnog interesa u primijenjenoj etici, a osobito u kontekstu teorije pravednog rata. Ratnička je čast važna kategorija koja utječe na niz *jus in bello* normi, a autorov metodološki pristup analizi ratničkih dnevnika i pisama vojnika čini tekst relevantnim doprinosom u kontekstu deskriptivne etike koja čini temelj razradi i promišljanju moralnih normi u oružanim sukobima. Kao takav pomaže o teoriji pravednog rata razmišljati, kako bi Walzer (2013) rekao, kao o teoriji o ratu radije nego kao o teoriji o teoriji. Ratnička je čast, kao i kodeksi koji ju definiraju, ono što vojnicima omogućuje razlikovati između vlastite profesije i pukog mesarenja (Walzer, 2002).

Ratničku čast Rešić promatra kao vrednotu koja je dio ratničkog mentaliteta i koja je prisutna u ratničkim društvima tijekom povijesti. Definira ju kroz razvoj brojnih kodeksa časti i prati razvoj njezina pojma od srednjovjekovlja u kojem je shvaćena isključivo u kontekstu aristokratskih vrijednosti, do modernog doba u kojem ona postaje normativna odlika koju srednja i viša klasa dijele s vojnim elitama. U modernom kontekstu može ju se razumjeti kao karakteristiku koja se relevantno odnosi na uopće shvaćanje vojničkog poziva i zvanja, ali i kao sastavni dio osobne časti ratnika.

U modernom dobu Rešić posebno analizira dominantno poimanje ratničke časti među američkim vojnicima u Vijetnamskom ratu, a kroz analizu njihovih pisama i dnevnika nastoji pokazati da je suvremeno ratovanje izgubilo tradicionalno romantično poimanje ratničke časti. Dominantan je stav, do kojeg dolazi analizom navedenih primarnih izvora, da je Vijetnamski rat nečastan i da u njemu nema jasne koncepcije ratničke časti. U svojoj slavnoj *Dvadesetogodišnjoj krizi* E. H. Carr je komentirao da su pravila rata "[...] nakon 1914. podvrgnuta strogom testiranju [...]", a da "[...] moderni uvjeti ratovanja uvelike utječu na razbijanje jedne važne točke, tj. prethodno postojećeg i učinkovitog osjećaja univerzalne obveze" (Carr, 1946: 155). Zbog istog rata slavni je američki predsjednik Theodore Roosevelt, romantik koji se sudjelovao u posljednjem konjičkom jurišu američke konjice, izgubio dotadašnja uvjerenja o ratu i ratničkoj časti. Dio iste erozije vrednota prošlosti opisuje i Hans Morgenthau u *Sumraku međunarodne moralnosti*, gdje tvrdi da su u prošlosti "[...] postojala univerzalna pravila međunarodnog morala, ali su iz stvarnosti pretvorena u fikciju zamjenom aristokratske odgovornosti demokratskom i zamjenom univerzalnih standarda nacionalističkim" (Popović et al., 2021: 102; Morgenthau, 1948: 88).

Rešić čitatelju neizravno približava Carrove i Morgenthauove komentare, kao i Rooseveltov gubitak prethodnih uvjerenja, kroz zabilježena iskustva i refleksije američkih vojnika iz Vijetnamskog rata. Specifičan doprinos za sve čitatelje zainteresirane za pitanja o etici oružanih sukoba i etici međunarodnih odnosa je u tome što je u radu fokus stavljen na ratničku čast, pri čemu blisku temu promatra iz drukčije perspektive, tj. umjesto iz ptičje promatra ih iz žablje perspektive, umjesto iz distancirane perspektive znanstvenika, promatra ih iz imanentne perspektive ratnika. Tako na metodološki primjeren, iako filozofiji netipičan način, ostvaruje relevantan doprinos filozofskom promišljanju ratovanja.

Singer, David J. (2002) "The Etiology of Interstate War: A Natural History Approach". *Polemos* 5(1-2): 13-31.

Rad Davida Singera bavi se metodološkim pristupom fundamentalnom pitanju discipline o međunarodnim odnosima, pitanju o uzrocima (međudržavnih) ratova. Riječ je o utemeljujućem pitanju za cijelu disciplinu (Burchill i Linklater, 2013), a domaća akademska publika izravno je upoznata s njim kroz prijevod poznate *Čovjek, država i rat* Kennetha Waltza (1998). Singerov je cilj provođenje istraživačkog projekta, a temeljni stav mu je da se u proučavanju pitanja o uzrocima ratova nedovoljna pozornost posvećuje dugoj povijesti nastojanja pružanja odgovora na njega. Tako se studenti na svim razinama donekle upoznaju s autorima poput Tukidida i Machiavellija, da bi se ubrzo nakon toga posvetili isključivo suvremenim raspravama i vrućim temama. Njegov je opći stav da svako područje istraživanja koje zanemaruje ili zaboravlja vlastitu povijest istraživanja zbog toga pati.

Nastojeći tako odgovoriti na pitanja na temelju problemskog pristupa koji zanemaruje vlastitu *historia theseos*, istraživači u društvenim znanostima često "otkrivaju toplu vodu" i troše vrijeme konstruirajući složene argumente koji su u prošlosti već jasno i uredno artikulirani. Također, često čine pogreške koje su u prošlosti već učinjene, a neke od njih i ispravljene. Umjesto da "stoje na ramenima divova" istraživači zaboravljaju povijest vlastite struke, pri čemu ostaju nesvjesni izvornih značenja pojmova koje koriste u vlastitim radovima. To negativno utječe na semantičku jasnoću, kontinuitet i preciznost u korištenju pojmova.

U Singerovu pristupu koji nastoji oživjeti argumente i koncepcije iz povijesti pitanja o uzrocima ratova, osobito je kritizirano i suvremeno strogo razlikovanje između deskriptivnih i normativnih teorijskih pristupa, pri čemu se etička razmatranja i etičke pretpostavke istraživača tretiraju kao posve subjektivna kategorija već samim time što pripadaju području normativnoga, i to kao da ekonomske, društvene i političke pretpostavke istraživača nemaju isti subjektivni karakter kad je riječ o stavovima istraživača. Iz toga, dakako, proizlazi i niz epistemoloških problema, dok empirijske pretpostavke istraživača povremeno samo kompliciraju stvari.

S obzirom na dosege rada i širinu zadatka koji Singer postavlja, nije moguće predstaviti sve ključne dijelove njegova rada u ovako skućenom prostoru, ali je moguće komentirati njegove filozofske doprinose. Prvo, Singerov pristup raspravljanju odnosa

između deskriptivnog i normativnog nije samo metodološkog karaktera, tj. zadire u područje u kojem se pitanja o metodi raspravljaju uvijek istovremeno iz perspektive metodologije i filozofije znanosti. Drugo, Singer ozbiljno tretira etičke pretpostavke u istraživanjima i nastoji osloboditi prostor za njihovo promišljanje kao objektivnih kategorija. Treće, svjestan je povijesti filozofijskih rasprava o problemu kojim se bavi i smatra ih ključnima za ispravno korištenje osnovnih pojmova. Konačno, četvrto i najvažnije, Singer u istraživanju, čini se posve svjesno, emulira pristup filozofije radije negoli modernih društvenih znanosti, upravo u svojem inzistiranju na povijesnom pristupu. U filozofiji, barem kad je riječ o tzv. kontinentalnoj tradiciji, promjene u paradigmatima razmišljanja ne rezultiraju odbacivanjem starijih ideja, nego su one redovito uključene i iznova promišljane (uz obavezno čitanje starijih autora) u uvijek mijenjajućem kontekstu. Primjerice, za studenta će psihologije Platonov nauk o duši ili kartezijansko kazalište biti u najboljem slučaju predmet šarmantne, ali kratke fusnote. Za filozofa koji se bavi pitanjima kognitivne znanosti ili filozofije uma to su ključne početne točke koje se može prihvatiti ili odbaciti jedino uz njihovo dobro poznavanje, kao i poznavanje argumenata za njihovo odbacivanje. Isto vrijedi za pitanje o uzrocima ratova, pri čemu je potrebno ozbiljno obrazovanje s prošlim tezama iz povijesti, etike, političke filozofije, povijesti političkih ideja i šire.

Žunec, Ozren (2006) "Apsolutna žrtva i relativna kompenzacija: proturječja društvenog položaja veterana i državne skrbi za ratne veterane i invalide". *Polemos* 9(2): 11-41.

Rad Ozrena Žuneca istražuje problematiku društvenog položaja veterana u odnosu na njihovu ponovnu reintegraciju u društvo te primanje adekvatne državne skrbi i povlastica. Iako su veterani uglavnom znanstvena tema psihologije i medicine, autor smatra kako rat kao društveni fenomen treba propitati pod sociološkim vidikom. Upravo se zato veterane nastoji sagledati iz sustava temeljnih ljudskih funkcija, to jest, opće ili ljudima zajedničkih potreba i njihova zadovoljenja unutar društvenih organizacija. Vojnici stoga pripadaju u društvene funkcije za održavanje ili zadovoljavanje sigurnosti koji mogu biti ugrožene od drugih društvenih aktera, dok veterani pripadaju zasebnoj skupini. Kako bi se razumjela uloga veterana u sklopu sustava temeljnih ljudskih funkcija, autor smatra kako je najprije potrebno izložiti odnos zapadne civilizacije i rata. Upravo u tekovinama zapadnjačkih civilizacija očituje se posebnost rata. Prvo umjetničko djelo, *Ilijada*, postavlja upravo rat kao glavnu temu. Štoviše, brojni mitovi i religiozna tumačenja pokazuju kako je društvo bezuvjetno vezano za rat, te je ono bilo nužno za razvoj državnih institucija i civilizacijski napredak, ali, paradoksalno, i za njegovo uništenje. Tako percipirana međuovisnost civilizacije i rata stvara određene društvene napetosti. Civilno-vojna napetost najbolje se očituju u razlici vrijednosti, ponašanja i radnih uvjeta između vojnika i civila. Aktivne vojne osobe suočene su sa zahtjevnim radnim vremenom, formaliziranim načinom ponašanja unutar hijerarhijske strukture, životom u izoliranim mjestima koji im onemogućuju socijalizaciju s bližnjima te u općenitom smislu degradiraju privatni život. Osim brojnih materijalnih faktora, postoji snažna diskre-

pancija vrijednosti između vojnika i civila. Svojevrni vojnički *ethos* zahtijeva od svih vojnika pridržavanje određenog skupa vrijednosti poput hrabrosti, požrtvornosti, patriotizma, neustrašivosti, discipline, solidarnosti sa suborcima te potiskivanje vlastiti interesa radi probitka kolektiva.

U nastavku rada, Žunec je ponajprije usmjeren na određivanje položaja veterana u društvu i problemu reintegracije. Veterani se prije svega definiraju kaoiskusni ratnici, kao osobe koje su sudjelovale u ratnim operacijama te se takvo primarno određenje dovodi u odnos sa sličnim pojmovima poput *dragovoljaca*, *branitelja* i *hrvatskih vitezova*. Kao glavni veteranski problem spominje se poteškoća tranzicije iz vojnih institucija u civilno društvo. Osim posljedica ranjavanja i invalidnosti, veterani su suočeni s poteškoćama uspostavljanja stabilnih odnosa s okolinom i obitelji. Štoviše, njihove vrijednosti i obrasci ponašanja drastično se mijenjaju i gube na smislu povratkom u mirnodopsko društvo. U završnom dijelu članka autor izlaže politiku skrbi prema veteranima u Hrvatskoj te uspoređuje različite politike skrbi među europski, azijskim i anglofonim državama. Zaključujući kako politika skrbi i društvena zajednica nikada ne mogu kompenzirati ratne veterane jer je nemoguće kompenzirati ekstremnu žrtvu koju pojedinci podnose unutar ratno-vojnih institucija.

Usprkos svojem eruditskom sadržaju i metodološkoj strukturi, rad Ozrena Žuneca samo se marginalno dotiče filozofske tematike. Unutar poglavlja o odnosu zapadne civilizacije i rata, može se iščitati određena filozofija rata, koja nastoji fenomen rata objasniti kroz umjetničke, religiozne, ali i znanstvene vidike. Nadalje, povezivanje rata i civilizacijskog napretka upućuje na svojevrstan paradoks ili dvojnost blisku Heraklitovoj misli. Naposljetku, u komparaciji civilnih i vojnih vrijednosti uočljiva je aksiološka dimenzija, to jest, skup vrlina ili vrijednosti koji se često povezuju uz vojničku profesiju te često bivaju interesom etičkih rasprava.

Alexandra, Andrew (2007) "O razlici između pacifizma i pacificizma".
Polemos 10(1): 95-108.

Andrew Alexandra u radu nastoji izložiti distinkciju, ali i kritiku, teorijskih odrednica pacifizma i pacificizma. Raspravi o teorijama mira Alexandra pristupa iz šireg konteksta promišljanja o moralnoj opravdanosti rata, pristupajući fenomenu rata s dvostrukog stajališta. Prvo, općenita percepcija rata odnosi se na vođenje oružanih operacija ili borbi u određenom vremenskom razdoblju protiv neprijateljskih snaga (rat kao događaj). U proširenom viđenju, rat je promatran kao dugotrajan civilizacijski tijek u poboljšanju i proizvodnji ratne tehnologije, obučavanja vojnika, razvoju pravila i normi koji reguliraju upotrebu borbenih sustava te sredstvo za rješavanje međunarodnih prijepora (rat kao institucija). Iako se postojanje institucije rata smatra zdravorazumskom i općeprihvaćenom, Alexandra smatra kako pobornici održavanje institucije rata moraju opravdati postojanje te iste institucije kroz dva zahtjeva. Ponajprije, pobornici ratne institucije moraju opravdati postojanje okolnosti u kojima se ubojita sila smije koristiti u zaštiti političke autonomije ili kao posljednje sredstvo (*jus ad bellum*) te pokazati da je održavanje i podržavanje institucije rata opravdano jer ne postoje kvalitetnije alternative u sprečavanju oružanih sukoba. Analizom

danih zahtjeva, autor zaključuje kako opravdanost prvog zahtjeva ne povlači ispunjenje drugoga, to jest, opravdanjem upotrebe vojne sile kao najboljeg sredstva za samoobranu nužno ne znači da moramo podržavati održavanje vojnih institucija.

Pitanje o opravdanosti institucije rata poslužilo je autoru kako bi u raspravu uključio i teoretičare pacifizma, iako je njihova kritika ponajprije bila usmjerena na rat kao događaj. Autor analizi teorijskih postavki pacifizma i pacificizma pristupa oslanjajući se na radove britanskog povjesničara Martina Ceadela i filozofa Richarda Normana. Prema spomenutim autorima, pacifizam predstavlja moralno, apsolutističko stajalište, koje smatra svako sudjelovanje i podržavanje rata neopravdanim i nedopustivim, dok pacificizam predstavlja političku doktrinu koja je posvećena eliminaciji rata kao sredstva za rješavanje međunarodnih prijevora. Štoviše, pacificizam može prihvatiti uporabu vojne sile u svrhu obrane od agresora. Nasuprot mišljenju Ceadela i Normana kako ta dva modela mirovnih teorija treba promatrati nezavisnima, autor smatra kako spomenuti analitički modeli posjeduju određenu međuzavisnost i samo u takvom odnosu mogu poslužiti kao objašnjenje mirovnih pokreta u prošlosti.

U drugom poglavlju autor identificira ključne mirovne pokrete kroz povijest, ukazujući na određene teorijske promjene i pretpostavke koje su pridonijele raspravi o ratu i miru. Identificirajući kako je kršćanskoj tradiciji svojstven pacifizam, autor ukratko izlaže religiozno doktrinarna učenja anabaptista, menonita i kveкера. U nastavku poglavlja, Alexandra se ponajviše bavi genezom moderne države i odnosa spram mirovnih pokreta, zaključujući kako su mirovni pokreti bili krucijalni u promoviranju međunarodnih sporazuma o ograničavanju naoružanja i poticanju mirovnih metoda (savjetovanja, arbitraža) za sprečavanje oružanih sukoba. U posljednjem poglavlju autor pomno razlaže distinkcije između pacifizma i pacificizma, zaključujući kako pacificizam može obuhvaćati pacifizam. Usprkos značajnom deskriptivnom i normativnom doprinosu u određenju brojnih teorijskih pretpostavki pacifizma i pacificizma, rad Andrewa Alexandra ne posjeduje metodološki plan te ima upitnu strukturu poglavlja. Rad u svojoj osnovi ne postavlja nikakva istraživačka pitanja, niti formulaciju određene hipoteze, što umanjuje njegovu vrijednost kao koherentne cjeline.

Primorac, Igor (2007) "Suvremeni terorizam kao filozofska tema".
Polemos 10(1): 11-26.

Terorizam kao asimetrična oružana taktika prisutna je od davnina u ljudskim zajednicama. Prve prototipe terorističkog djelovanja pronalazimo u indijskom religioznom kultu *thuggee* čiji su pripadnici vršili plaćena ubojstva i zastrašivanja te u *siccarima*, židovskim skupinama koje su ciljano ubijale službene rimske dužnosnike. Akademski interes za proučavanje terorizma doživio je proliferaciju 2001. godine nakon terorističkih napada na Sjedinjene Američke Države. Nakon spomenutog napada brojni su komentatori i autori klasificirali napad kao još neviđeni, novi oblik terorizma.

Upravo na suvremenoj percepciji terorizma Igor Primorac nastoji pokazati kako teroristički napad 11. rujna 2001. godine ne predstavlja značajno različit oblik terorističkog napada od onih u prošlosti. Koje su dakle posebnosti koje se pripisuju spomenutom napadu? Ponajprije, navodi se visok broj žrtava koje su stradale u terorističkom napadu. Druga se posebnost odnosi na nedostatak jasnoće i ciljeva terorističkih kampanja poduzetih od Al-Kaide i međunarodni karakter. Naposljetku, spomenuti su teroristički napad počinili samoubojice. Primorac argumentira kako nijedna od ovih posebnosti nije novina u povijesti terorizma. Iako je broj poginulih bio izrazito visok za protudržavni oblik terorizma, on je neznatan uspoređi li se s brojem žrtava proizišlih iz državnog terorizma. Nadalje, distinkcija između razumljivosti ciljeva kod povijesnih terorističkih kampanja i novog oblika terorizma je proizvoljna, s obzirom na to kako Al-Kaida ima konkretne političke ciljeve – prekid vojne prisutnosti zapadnih snaga u islamskim zemljama te prestanak vojnih i humanitarnih intervencija u Afganistanu i Iraku. Štoviše, međunarodni karakter islamskoga fundamentalističkog terorizma nije suvremena novina, nego je anarhistički val terorizma posjedovao međunarodni karakter. Naposljetku, novi oblik terorizma nije karakterističan po bombašima-samoubojicama, Hezbollah i Tamiški tigrovi imaju dugogodišnju praksu upotrebe bombaša-samoubojice. Stoga autor zaključuje kako se relevantna promjena u djelovanju terorizma dogodila tijekom 19. i početkom 20. stoljeća. Promjena se dogodila u usmjerenosti ili cilju terorističkih napada. Naime, iako je terorizam prvobitno bio usmjeren na visoke političke dužnosnike, oni su ubrzo prošireni na civilno stanovništvo. Dakle, provoditelji terorističkih napada ne pridržavaju se načela diskriminacije te svaka osoba, neovisno o društvenom statusu i političkoj orijentaciji, može postati validna meta.

U drugom poglavlju autor je usmjeren na iznošenje filozofske definicije terorizma. Zbog relativizacije terorizma u medijskom prostoru, od strane pobunjeničkih skupina koji se nazivaju borcima za slobodu te brojnih pravnih određenja terorizma od sigurnosnih agencija, pronalazimo određenu političku pristranost u definiranju terorizma kao strogoga protudržavnog djelovanja koje je *a priori* moralno nedopustiv čin. Kako bi zadržao neutralnost definicije i stvorio dostatne uvjete za moralnu prosudbu terorizma, neovisno o identitetu provoditelja terorističkog napada i njihovih političkih ciljeva, Primorac terorizam definira kao: "nasilje ili prijetnja nasiljem protiv nedužnih osoba ili skupina s ciljem zastrašivanja i prisile osoba ili skupine" (Primorac, 2007, 20). U posljednjem poglavlju autor propituje mogućnost moralnog opravdanja terorizma. Ukratko su prikazani konzekvencijalistički argumenti za opravdanje terorizma kroz korisnost u ostvarenim posljedicama te nekonkvencijalistička kritika terorizma jer krši temeljna ljudska prava. Naposljetku, autor iznosi vlastitu moralnu prosudbu terorističkih napada. Odbijajući konkvencijalističke teorije koje su laksativne u moralnoj prosudbi terorizma, ali i nekonkvencijalistička stajališta koja odbijaju svaku vrstu opravdanja terorizma, Primorac smatra kako se terorizam, pod određenim okolnostima, može moralno opravdati. Uvjeti nalažu kako terorizam mora biti posljednja i efikasna metoda kojom će se spriječiti zlo koje možemo klasificirati kao "moralnom katastrofom". Članak na sustavan način prikazuje glavne karakteristike suvremenog terorizma i glavne etičke smjerove u

propitivanju opravdanosti terorističkih napada. No, iako se autor često poziva na povijesne primjere u opravdavanju vlastitih argumenata, oni su izostali u definiranju "krajnje nužde" ili "moralne katastrofe", što bi na dodatno ocrtalo uvjete u kojima terorizma može biti opravdan.

Matić, Davorka i Mikac, Robert (2010) "Humanitarni intervencionizam: etička pravna i sigurnosna pitanja u 21. stoljeću". *Polemos* 13(1): 51-76.

Matić i Mikac u svojem radu skreću pozornost na humanitarne intervencije kao, barem u vremenu objavljivanja i prema njihovu stavu, najbolje sredstvo u zaustavljanju konflikta i zločina nad civilima. Zaštita pojedinaca u tom kontekstu legitimira upotrebu oružane sile i ometanja suverenosti priznatih država u slučajevima kad se u tim državama ne štite osnovna ljudska prava. Naime, s obzirom na to da je u suvremenom *rule-based* međunarodnom poretku pojedinac stavljen u središte razmatranja sigurnosnih politika, posljedično je promijenjeno i značenje pojma državne suverenosti, tako da se pojmom više ne označavaju isključivo prava država, nego i njihove obveze, od kojih je temeljna zaštita osnovnih prava pojedinačnih ljudskih osoba.

Ljudska prava bitno su, iako ne isključivo, etička kategorija. S obzirom na njihov etički karakter pripadaju u skupinu vrednota čija se nepovredivost smatra apsolutnom, a doseg univerzalnim. S druge su strane partikularni interesi država, ali i ideja državnog suvereniteta koja se smatra univerzalno vrijedećom, a u suvremenom međunarodnom poretku uživa ugled kao vrijednost po sebi. Temeljni je zato izazov za institucionalnu koncepciju humanitarnog intervencionizma, kao i humanitarnih intervencija uopće, što postoje na razmeđu između dviju (barem naizgled) suprotstavljenih skupina vrijednosti – onih koje su vezane uz prava pojedinaca i onih koje su vezane uz prava država. Konflikt je, dakako, praktičnog karaktera i pojavljuje se u situacijama kad propale, odmetničke i druge države podbacuju u zaštiti ljudskih prava. No, on je i načelnog karaktera, s obzirom na to da su obje skupine vrijednosti, ili pak prava, prisutne u temeljnim dokumentima postojećega međunarodnog poretka, kao npr. u Povelji Ujedinjenih naroda. Osim toga, moralni je status humanitarnih intervencija i njima pratećih doktrina predmet ozbiljnih prijepora u znanstvenoj zajednici, kao i širem prostoru javnog diskursa. Napetost između tih dviju skupina principa razrješava se, prema mišljenju autora, u slučaju humanitarnog intervencionizma spomenutim redefiniranjem suvereniteta u smjeru dužnosti i obveze, radije negoli prava, kao u poznatoj doktrini R2P (*Responsibility to Protect – Odgovornost za pružanje zaštite*).

Ovaj se rad ubraja u kategoriju radova s tek ograničenim filozofskim značajem, koji je prisutan jer se autori dotiču filozofski relevantne teme, iako metodološki i sadržajno tekst ne pripada *stricta dictae* u filozofijsku literaturu. Pritom treba naglasiti da autori nisu iz polja filozofije nego sociologije, političkih znanosti i sigurnosnih studija. Zbog toga je posebna vrijednost njihova doprinosna filozofskom promišljanju problema humanitarnih intervencija, osim svih protuargumenata i neriješenih dilema

koje ostaju prisutne kod istraživanja i vrednovanja humanitarnih intervencija i intervencionizma (vidi npr. Caney, 2000), u tome što su polazeći od vlastitih znanstvenih polja svjesno prepoznali i adekvatno opisali etički relevantne aspekte, odbijajući se zadržati isključivo na pravnim i sigurnosnim aspektima zadanog problema.

Berdak, Oliwia (2013), *Who Owns Your Body: Conscientious Objectors in Croatia in the 1990's*. *Polemos* 16(1): 37-59.

Oliwia Berdak u svojem radu prikazuje zakonske regulative te osobne narative muškaraca koji su se zbog moralnih ili religioznih razloga pozivali na odbijanje služenja vojnog roka u Hrvatskoj, od 1992. do 1995. godine. Prikazom povijesnih događanja i tijeka agresije Jugoslavenske narodne armije i paravojnih srpskih postrojbi na teritorij Republike Hrvatske, nastoje se prikazati politički i medijski narativi koji su doveli do formiranja slike muškaraca kao vojnika. Upravo na primjeru Jugoslavije autorica prikazuje kako je na temeljima antifašističkog pokreta u Drugome svjetskom ratu nastao mit o ratobornim muškarcima. Indoktrinacija putem partizanskih filmova i literature, naglasak na vojnim vještinama u školskom kurikulumu, osnivanje teritorijalne obrane te služenje vojnog roka za sve punoljetne muškarce pridonijeli su spomenutoj percepciji muškaraca kao vojnika. Usporedbom Jugoslavije i novoformirane Republike Hrvatske očituje se značajna razlika u odnosu prema služenju vojnog roka. Formiranjem novog Ustava u prosincu 1990. godine, stvorena je zakonska regulativa koja omogućuje priziv savjesti, a time oslobođenje od služenja vojnog roka. Dakle, u *Članku 47.* svaka osoba ima pravo na priziv savjesti, iz religioznih i moralnih razloga, odbiti sudjelovanje u aktivnostima oružanih snaga te će im zakonski biti dodijeljene zamjenske dužnosti ili službe. Tim se činom Hrvatska ideološki i doktrinarno udaljila od tekovina Jugoslavije te izrazila svojevrsni demokratski smjer po pitanju mobilizacija.

Upravo na fokusu zakonske i institucionalne primjene priziva savjesti, autorica ukratko opisuje rad i tijek antiratnih kampanja u Hrvatskoj. Kao krovna organizacija za promoviranje mira i prevenciju rata navodi se *Antiratna kampanja Hrvatske – ARK* koja je osnovana u srpnju 1991. godine. Iako sastavljena od volontera, organizacija je bila izrazito glasna u propagiranju pacifističkih stajališta i u svojem je radu pružala financijsku potporu, osiguravala zakonske dokumente i informacije o prizivu savjesti.

Najveći dio propitivanja uloge priziva savjesti u Domovinskom ratu posvećen je analizi tekstualne dokumentacije, to jest pisama, koji elaboriraju razloge za odbijanje služenja vojnog roka. Iako autori pisama dolaze iz različitih etničkih i socioekonomskih skupina, nastojali su pružiti uvjerljive razloge na razini moralne i religijske dimenzije. Mnogi argumenti za obijanje služenja vojnog roka svoje su uporište imali u *nature/nurture* diskursu. Kandidati koji su se pozivali na priziv savjesti argumentirali bi kako po svojoj ljudskoj prirodi osjećaju strahovito gađenje spram oružja i ubijanja. S druge strane, određeni su kandidati navodili kako su kroz svoje obrazovanje i životni tijek razvili duboki animozitet spram upotrebe bilo kakve vrste nasilja i prisile. Štoviše, nije bilo isključeno pozivanje na razlikovanje između dobra i zla, uvjete ljudskog postojanja i egzistencijalnom promišljanju života. Od

religioznih razloga najčešće su bile spominjana Peta Božja zapovijed ("Ne ubij."), ali uz njih spominjane su doktrine budizma, mantra yoge, Crkve univerzalnog života i antropozofije. Međutim, mnogi s prizivom savjesti, osim iznošenja nužnih moralnih i religioznih argumenata, nastojali su dati i političke komentare na ratnu situaciju. Ponajviše su kritizirali marksističku ideologiju i općenito lijeve politike. Usprkos svemu, uočljivo je kako većina zagovornika priziva savjesti nije zastupala apsolutni pacifizam. Štoviše, bili su svjesni vlastitih dužnosti prema nastajanju nove države te su bili spremni služiti njezinom ratnom naporu na alternativne načine.

Oliwia Berdak na inovativan način prikazuje implementaciju i razvoj priziva savjesti u Hrvatskoj tijekom ratnih godina. Najveća filozofska vrijednost članka proizlazi iz analize sadržaja pisama koji zagovaraju odbijanje služenja vojnog roka. U tom je kontekstu jasno ocrtana moralna argumentacija i razlozi za favoriziranje pacifizma. Štoviše, članak daje poticaj za dodatna moralna promišljanja odnosa između državne prisile za ratne svrhe i slobodne volje građana.

Pandžić, Josip (2013) "Akteri u suvremenoj kritici ideologije: prilog liberalističkoj kritici marksizma". *Polemos* 16(1): 139-157.

Josip Pandžić u radu pruža uvod u kritiku ideologije, izlažući autore koji pripadaju marksističkim teorijskim krugovima te teoretičarima koji pružaju epistemološku i politološku kritiku marksizma. Najveća je pozornost pridana eksplikaciji marksističke filozofske misli (Marx, Lenjin, Lukacs, Gramsci, Althusser) te konzekventno liberalističkoj kritici marksizma (Mannheim, Rorty, Fukuyama). Nakon uvoda u problematiku ideologija, razradi metodoloških postupaka te povijesnog razvoja pojma "ideologija", autor detaljno analizira brojne autore iz marksističkog miljea. Na tragu antropološkog shvaćanja čovjeka i povijesnih procesa na kojima je izgrađeno kapitalističko društvo, vidljivo je kako je za Marxa čovjek određen materijalnim odnosima, odnosno temelji njegove svijesti nalaze su u njegovu identitetu radnika i otuđenju vlastitog rada. Štoviše, ontološki temelji društva počivaju na dvojnosti klasa, historijski materijalizam pretpostavlja linearni tijek povijesti te sukobljenost potlačenih i elita. Koncept historijskog materijalizma počiva na dvama elementima, ekonomskoj osnovi koja čini bazu za sve ostale društvene odnose, tj. proizvodni odnosi generiraju ideološku nadogradnju. Dakle, Marxova kritika ideologije je zapravo kritika vladajuće klase jer ona posjeduje materijalna sredstva i time stvara duhovnu ideologiju. Ujedno, autor izlaže Marxovu strukturalnu kritiku ideologije koja počiva na dodatnoj razradi alijenacije radnika, eksploataciji i fetišizaciji robe. Nadalje, autor se osvrće na Lenjinovo tumačenje marksističke ideologije kao svojevrsnoga političkog programa koji treba suprotstaviti kapitalističkom sustavu pomoću profesionalnih revolucionara koji će posvijestiti klasnu borbu širim masama. Naposljetku, prikazane su ideološke kritike Györgya Lukacsa spram stanja reitifikacije kao specifičnog oblika otuđenja, misao Antonija Gramscija gdje ideologija predstavlja hegemoniju vladajuće klase nad društvenom dimenzijom dok Louis Althusser ideologiju percipira kao materijalnu dimenziju koja služi za uvjete proizvodnje u društvu.

U drugom dijelu rada, autor analizira poimanje i kritiku ideologije iz liberalističkih stajališta. Karl Mannheim u svojem djelu *Ideologija i utopija* (1929.) predstavlja koncept društveno uvjetovanog znanja, odnosno postavlja se u međuovisnost mišljenje pojedinca i kolektiva te uvjetovanost formiranja znanja na razini praktičnih društvenih odnosa. Za Mannheimu postoji dvostruko poimanje ideologije. Partikularno poimanje ideologije odnosi se ponajprije na ideje i mišljenja protivnika koja smatramo iskrivljenim prikazom stvarnosti, dok totalni pojam ideologije nastoji promatrati sve ideologije iz neutralne perspektive, kao različite oblike društveno uvjetovanog znanja. Stoga sociologija znanja kao zadaću ima povećanje transparentnosti i razvoj demokracije kako bi se u konačnici mogli razumjeti svi aspekti ideologije. Richard Rorty pruža postmodernu kritiku ideologije, gdje se odbijanjem esencijalizma i teorijskog redukcionizma nastoje stvoriti uvjeti intelektualnog pluralizma i društvene tolerancije. Francis Fukuyama kritiku ideologije vidi u obliku *posljednjeg čovjeka*, tj. osobe koja živi u liberalnoj demokraciji Zapada te posjeduje pragmatični pogled, vođen interesima u vlastitom djelovanju.

U kontekstu filozofske relevantnosti, rad Josipa Pandžića odlično prikazuje političku filozofiju svojstvenu marksističkim teoretičarima. Štoviše, autor zorno prikazuje socijalno-epistemološke pretpostavke liberalističkih i marksističkih autora. Iako zamišljen samo kao uvod u razumijevanje i kritiku ideologije, rad svojim opsegom, jasnoćom i metodološkom određenošću predstavlja vrijedan doprinos filozofskom promišljanju političke stvarnosti, epistemološkom razumijevanju interakcije znanja i društva te konceptualizaciji filozofije povijesti unutar politoloških teorija.

Pandžić, Josip (2014) "Krizna međunarodnog liberalnog poretka i permanentni hegemonski rat". *Polemos* 17(1-2): 89-104.

Rad Josipa Pandžića nastoji razložiti filozofsko znanstvene temelje realizma i liberalizma u svrhu komprehenzivne analize liberalnoga međunarodnog poretka pod vodstvom Sjedinjenih Američkih Država u dvadesetom stoljeću. Nadalje, autor u metodološke ciljeva rada ubraja iznošenje vojno-sigurnosnih izazova uz promjene vanjske politike SAD-a te predlaganje novoga konceptualnog okvira, permanentnoga hegemonijskog rata koji služi za detaljan opis hegemonskih napora kako bi se prevladale interne krize. U prvome poglavlju autor uklatko predstavlja najutjecajnije teorije međunarodnih odnosa, liberalizam i realizam. Povijesna raznolikost realističkog kanona koja svoje klasično uporište nalazi u političkoj filozofiji (Hobbs Machiavelli), te nastavlja uz neoklasične i neorealističke autore, pokazuje kako je središnja tema realizma oduvijek bilo pitanje održavanja nacionalne sigurnosti i proširenje nacionalnih interesa. Upravo je Hobbesovo pretpolitičko stanje "rata svih protiv svih" poslužilo kao heurističko pomagalo za razumijevanje naizgled kaotičnosti međunarodnih odnosa. U tu je svrhu stvorena sintagma "međunarodne anarhije" kao opis stanja unutar kojega ne postoji hegemon te su države kao nositelji političke moći u konstantnim nadmetanjima za zauzimanje te iste pozicije. Dakako, realistička je teorija oduvijek bila sklona amoralizmu, djelovanje u svrhu vanjskopolitičkih interesa izuzima se od moralnog vrednovanja. S druge strane, liberalizam je izgrađen na

političkoj filozofiji Kanta i Lockeja. Poticaj na kozmopolitsko razmišljanje uz stabilne trgovinske odnose probitačno je za sve aktere koji djeluju na međunarodnoj sceni. Štoviše, uspostavom pravnih regulativa svaka se država promatra kao ravnopravna i punopravna članica međunarodne zajednice jer posjeduju suverenitet i teritorijalni integritet. Naposljetku, jedna od odlika liberalističkih teorija međunarodnih odnosa jest i njihov optimizam u ispunjenju međunarodne vladavine mira i prava.

Sadržaj drugog poglavlja posvećen je određivanju glavnih teorijskih pretpostavki liberalnog institucionalizma. Koncept liberalnog institucionalizma ne odbacuje važnost i primat država kao međunarodnih aktera, nego naglašava korisnost kooperacije između državnih i nedržavnih aktera radi institucionalnog pristupa rješavanju sukoba i problema. Upravo na spomenutim temeljima autor nastoji prikazati kako SAD uspješno povezuje različite elemente liberalizma, realizma i imperijalizma u provedbi vanjske politike. Posljednje poglavlje detaljno analizira izazove hegemoniji SAD-a, uz prikaz permanentno hegemonijskog rata. Sjedinjene Američke Države zauzele su poziciju hegemon, stoga im je u cilju održavanje stabilnosti sustava raspoloživim sredstvima, tj. upotrebom tvrde i meke moći. Pojavom brojnih izazova američkoj hegemonije, od međunarodnih terorističkih operacija, ekoloških i humanitarnih kriza do ekonomskog razvoju autokratskih režima, Sjedinjene Američke Države nalaze se u stanju permanentno hegemonijskog rata.

Rad Josipa Pandžića zorno prikazuje poznavanje bliske prošlosti vanjskopolitičkih odluka Sjedinjenih Američkih Država i pruža određenu predikciju za buduće sigurnosne ugroze. Usprkos interdisciplinarnosti rada, filozofski relevantne teme ostale su usko vezane samo uz političku filozofiju novovjekovnih autora koji su bili ključni u formiranju teorija međunarodnih odnosa kakve poznajemo danas.

Lucić, Danijela (2015) "Selekcijska i vrijednosna pristranost u istraživanju (državnog) terorizma". *Polemos* 18(2): 55-70.

Danijela Lucić u svojem se radu hvata ukoštac s ozbiljnim izazovom selekcijske i vrijednosne pristranosti u istraživanju terorizma, s naglaskom na pristranost u istraživanju državnog terorizma (vidi također Primorac, 1998). Središnja joj je tvrdnja da se u studijama terorizma očituje dominantna tendencija identifikacije nedržavnih aktera kao terorističkih djelatelja, dok državnih aktera kao terorističkih djelatelja često prolazi "ispod radara". Među eklatantne primjere Lucić ubraja atentat na Franju Ferdinanda 1914. godine kao primjer globalnog učinka državnog terorizma, totalitarne države kao *par excellence* primjere terorističkih država, vojne hunte kao primjer terorističkog djelovanja država u razvoju, bombardiranje njemačkih i japanskih gradova u Drugom svjetskom ratu kao primjer terorističkog djelovanja liberalnih demokracija i, konačno, obavljanje tajnih akcija kao primjera državnog terorizma. Primjeri itekako sugeriraju određenu tipologiju u razvoju. Uzrok drastičnoj podzastupljenosti tih tema u studijama terorizma autorica vidi u dugogodišnjoj suradnji koju znanstvena zajednica, što uključuje stručnjake iz brojnih polja društvenih znanosti, poput politologa, sociologa, ekonomista i drugih, njeguje s državnim akterima koji se tako produciranim znanjima koriste u formiranju politika.

Državni je terorizam zato na margini istraživanja u društvenim znanostima. Vrijedi napomenuti da je u godinama nakon objave ovog rada Lucić obranila, a zatim kao knjigu objavila doktorsku disertaciju koja se bavi državnim terorizmom, a u kojoj se, čineći značajan metodološki iskorak u istraživanju zadane teme, u teorijskom okviru referira na niz značajnih autora iz povijesti filozofije (Lucić, 2019).

U ovom tekstu središnja je tvrdnja opisana i obrazložena skretanjem pozornosti na dvije vrste pristranosti, selekcijske i vrijednosne. Selekcijaska se pristranost pojavljuje kad istraživač odabire samo one slučajeve koji verificiraju njegovu tezu, dok se vrijednosna pristranost pojavljuje kao produkt stavova, vrijednosti i sklonosti istraživača s obzirom na predmet istraživanja. I jedna i druga vrsta pristranosti ozbiljna su metodološka prepreka ozbiljnijem istraživanju državnog terorizma i autorica ih tako tretira. Više od toga, autorica tvrdi da postoji uočljiv uzročno-posljedični lanac. Prvo, odnos znanstvene i stručne zajednice s političkim vlastima stvara kod istraživača vrijednosnu pristranost. Drugo, vrijednosna pristranost tada generira selekcijsku pristranost. Zbog toga niz posve jasnih primjera državnog terorizma u istraživanjima nisu uzeti u obzir pri pokušajima uzročno-posljedične eksplikacije državnog terorizma i terorizma uopće, kao ni njihovih definicija. Ključna radi sadašnje svrhe je tvrdnja da vrijednosna pristranost generira takvu selekcijsku pristranost, jer se u tome sastoji filozofski, a ne samo društvenjački, relevantan doprinos ovog rada.

Vrijednosna pristranost, kako autorica napominje, “[...] u suštini nije metodološki problem, ali iz nje posljedično mogu nastati metodološke greške [...]” (Lucić, 2015: 62). Filozofski se doprinos rada tako može locirati na razmeđu etike, epistemologije i filozofije znanosti. Istraživač u izbjegavanju vrijednosne, a posljedično selekcijske pristranosti mora nastojati zadržati znanstvenu objektivnost tako da uvijek iznova posvjećuje vlastite sklonosti i izbjegne uključivanje vrijednosnih stavova koje ima prema pojavama koje istražuje. To ne znači da je potpuna vrijednosna neutralnost moguća, ali znači da joj treba težiti kao idealu kroz prakticiranje javnosti i transparentnosti u istraživanjima.

Refi Homolak, Martina (2016) “Etičnost mučenja”. *Polemos* 19(2): 99-112.

Martina Refi Homolak u svojem članku nastoji predstaviti suvremene raspravu o problematici opravdanja interogativnog mučenja u kontekstu sprječavanja terorističkih napada. Katalizator rasprave o moralnoj problematici mučenja bili su teroristički napadi na Sjedinjene Američke Države 11. rujna 2001. godine. Medijska eksponiranost mučenja zatvorenika u Guantanamu te zatvoru Abu Ghraib u Iraku, pokrenula je akademsku i javnu raspravu o upotrebi mučenja u svrhu dobivanja ključnih informacija o terorističkim organizacijama i prevenciji njihovih napada. S pravnog stajališta zabrana mučenja ima poseban status te se tretira kao imperativna norma, tj. ono je nederigabilno pravo koje ne smije biti ukinuto, ograničeno ili suspendirano ni pod kojim uvjetima.

Relevantnost moralne problematike mučenja autorica nastoji predstaviti kroz svojevrsni misaoni eksperiment, odnosno "scenarij o tempiranim bombama". Uvjeti scenarija pretpostavljaju kako je terorist postavio nuklearnu eksplozivnu napravu u centar višemilijunskog grada. Jedina mogućnost sprečavanja napada je mučenje počinitelja kako bi odao informacije o lokaciji i vrsti eksplozivne naprave. Nakon definiranih uvjeta autorica ukratko prikazuje glavna etička stajališta, utilitarističko i deontološko. Utilitaristički argumenti zasnivaju se na analizi računice troškova i posljedica, stoga će u izloženom scenariju spašavanje velikog broja osoba od smrti te održavanje postojećega materijalnog stanja nadmašiti vrijednost upotrebe mučenja. S druge strane, deontolozi će smatrati da mučenje ne može biti opravdano jer ne tretira osobe kao svrhu u sebi samima, nego kao puko sredstvo za ostvarivanje ideoloških ciljeva.

Upravo na tragu "argumenta tempirane bombe" i deontoloških stajališta koji naglašavaju neotuđivost ljudskih prava, autorica propituje mogu li se ljudska prava izgubiti sudjelovanjem u kriminalnim aktivnostima, ponajviše misleći pritom na terorizam. Ono što ostaje problematično jest interakcija ili sukob prava između terorista i prava žrtava. Primjer tempirane bombe upravo upućuje na spomenutu problematiku. Ako terorist posjeduje informacije koje će podijeliti jedino ako ga se podvrgne mučenju, te podvrgavanjem mučenju, oduzima mu se njegovo pravo zaštite vlastitog dostojanstva kao ljudske osobe. Međutim, ista ta osoba spremna je oduzeti svojim žrtvama pravo na život. Ta vrsta argumentacije upućuje na određeni tip utilitarističke računice, gdje se nastoji maksimalizirati i očuvati što veći broj prava.

U sljedećem poglavlju prikazani su glavni razlozi protiv primjene torture. Ponajprije, mučenje prisiljava žrtvu da se uroti protiv sebe. Prisilom na fizičku i psihološku bol uz osjećaj bespomoćnosti, žrtva mučenja gubi vlastiti identitet te zadobiva ozbiljne dugoročne posljedice. Kao drugi razlog protiv primjene mučenja navodi se kršenje neborbenog imuniteta. S obzirom na to kako terorist ne predstavlja izravnu prijetnju mučitelju te je izgubio status borca jer se nalazi u zarobljeništvu, tada svaka primjena nasilja predstavlja kršenje principa neborbenog imuniteta. Treći razlog, već spomenut, odnosi se na deontološku kritiku primjene torture jer krši temeljne principe ljudskosti. Posljednji razlog kritizira povijesnu zloupotrebu mučenja u političke svrhe, uz prikaz principa reciprociteta koji bi trebao osigurati zaštitu od mučenja jer nitko ne želi na vlastitoj koži osjetiti mučenje te bi bilo nepravedno tu istu praksu provoditi nad drugim osobama.

Nadalje, autorica posvećuje jedno poglavlje argumentima koji favoriziraju apsolutnu zabranu torture. Kritika je ponajprije usmjerena na efikasnost upotrebe mučenja u prošlosti, jer informacije dobivene torturom stvaraju samo taktičku prednost, što ne može osigurati dugotrajni uspjeh unutar borbenih operacija. Štoviše, primjena mučenja može stvoriti presedane za buduća djelovanja, što za posljedicu može imati zloupotrebljavanje primjene torture izvan sigurnosnih ugroza. Posljednje poglavlje propituje pristupe autorizaciji torture *ex ante* (posebni nalozi za torturu odobreni od pravosudnog sustava) te ispitivanje mučenja *ex post*. Vrijednost predstavljenog članka u njegovu filozofskom značenju proizlazi iz sustavnog prikazivanja *pro* i *contra* argumenta u kontekstu upotrebe mučenja. Štoviše, autorica jasno prikazuje

povijesni kontekst i relevantnost moralnog propitivanja mučenja, uz referiranje na brojne suvremene autore te tako kvalitetno predstavlja čitateljima neistražene moralne dvojbe.

Hercigonja, Zoran (2017) "Svjetovni bog Mars: Razmatranja o dimenzijama rata kroz heraklitske dvojnosti". *Polemos* 20(1-2): 83-90.

Mnoge su društvene zajednice fenomen rata personificirale u obliku božanstva. Štoviše, antički je svijet kroz vlastite panteone nastojao rat mitološki prikazati kao dvojnost. Antički Grci negativni aspekt rata poput krvožednosti, bijesa i okrutnosti povezivali su s Aresom, dok je onaj pozitivan, stvaralački element strategije i racionalnog promišljanja bio usko vezan uz Atenu. Rimski panteon nije daleko odstupao od već spomenute dualnosti rata – Mars je smatran zaštitnikom, stvarateljem mira i očinskom figurom naspram božice Belone koja predstavlja destruktivni aspekt rata. Upravo na spomenutoj dualnosti promišljanja rata, Zoran Hercigonja prikazuje Heraklitovu kozmološku misao suprotnosti, vječnog sukoba između stvarateljskih i destruktivnih elemenata. Rekonstrukcija Heraklitove misli problematična je zbog više razloga. Ponajprije, sačuvani su sami fragmenti njegova spisateljskog opusa, što onemogućuje sagledavanje cjelokupnosti danih promišljanja kao koherentne cjeline. Nadalje, kao i većina predsokratovaca, Heraklit koristi mitološko slikoviti jezik koji je dvoznačan i zagonetan.

Usprkos navedenim problemima, autor pristupa Heraklitu iznoseći njegove kozmološke pretpostavke. Kao i svi predsokratovci, Heraklit je bio zaokupljen pronalaženjem prapočela, počela koje konstruira stvarnost. Primat je pripao vatri kao temeljnom elementu koje po potrebi regulira ostale elemente (voda, zrak, zemlja). Međutim, ono što autor uzima kao ontološki temelj Heraklitove filozofije jest nauk o suprotnosti i konstantnoj borbi na svim prirodnim i duhovnim razinama. Rat kao iskonsko počelo svih stvari očituje se na mikrorazini između suprotstavljenih čestica koje su u konstantnom gibanju i nadmetanju. Štoviše, rat kao počelo vidljivo je i unutar ljudskog postojanja. Oslanjajući se ponajprije na socijalni darvinizam, ljudski razvoj počiva na konstantnom međusobnom nadmetanju i borbi protiv prirode kako bi se održalo i napredovalo. Sukob time postaje i počelo razvoja psiholoških odnosa, ono negira stagnaciju nastalu pukim odobravanjem i slušanjem, traži aktualizaciju vlastitog identiteta. Drugim riječima, rat je prirodno stanje svih ljudi i ono potiče sva živa bića da se bore za egzistenciju.

U drugome dijelu rada Hercigonja nastoji sukob dvojnosti prikazati kao aktivni i destruktivni element civilizacijskog razvoja. Rat je percipiran kao stvaralačka moć koja omogućuje ljudima nesputani razvitak i naposljetku izgradnju civilizacija. Drugim riječima, sav društveni i tehnološki probitak može se pripisati rastom civilizacija iz ratnih zbivanja. Iako je očita činjenica kako unutar rata dolazi do proliferacije brojnih tehnoloških izuma, dvojbeno je pretpostaviti da svaku tehnološku novotariju možemo pripisati ratnom dobu. Nadalje, što bi bio stvaralački element rata za sve brojne narode koji su "izbrisani" iz povijesti? Je li njihovo uništenje bilo nužno za razvoj drugih civilizacija? Autorova optimističnost u percepciji rata kao "tajne for-

mule života, vitalne sintetične formule” (Hercigonja: 2017, 87) upućuje na pristrano ignoriranje negativnog aspekta rata.

Rad je hvale vrijedan pokušaj rekonstrukcije Heraklitova zagonetnog nauka. Iz filozofske perspektive rad pokušava razraditi metafiziku rata, promatrajući sukob kao počelo povijesnog tijeka, ali i kao ljudsku vlastitost unutar evolucijskog razvoja. Nažalost, rad nedostavno zadire u problematiku dvojnosti samih ratnih zbivanja, postoji određena sklonost repetitiji već naglašenih argumenata te selektivno tumačenje teorijskih premisa koje nalazimo u teologiji, biologiji i psihologiji.

ZAKLJUČAK

Umjesto rekapitulacije elemenata iz uvoda ovog rada, moguće je u zaključku sugerirati tematsku klasifikaciju dosadašnjih filozofskih doprinosa u *Polemosu*, iako je to moguće ostvariti tek s manjom preciznošću. Radovi će u njoj biti grupirani bez obzira na doseg svojega filozofskog doprinosa i miješanja s drugim područjima i poljima znanosti, radi čega će u slučajevima radova koji fundamentalno pripadaju drugim disciplinama biti jedino naglašeno kojim filozofskim disciplinama pridonose ili se s njima dijelom preklapaju. Pritom autori naglašavaju da se takva klasifikacija samo sugerira te prihvaćaju da bi mogla biti drukčija, uviđajući također da se doprinosi dijela radova mogu odnositi na više filozofskih disciplina.

Radovi Milana Galovića (1998) i Zorana Hercigonje (2017), koji su ujedno prvi i posljednji rad s ovog popisa, nude filozofsko promišljanje temeljne naravi rata i ratovanja. Iako je kod obaju autora moguće uočiti preklapanja cijelog niza filozofskih disciplina (osobito kod Galovića), unutarfilozofska višedisciplinarnost njihovih radova omogućuje da ih se klasificira u najstrožem smislu kao tekstove iz filozofije rata, iako ona nije toliko jasno etablirana i odijeljena kao mnoge druge filozofske discipline. U ograničenom smislu koji bi trebao biti jasan iz čitanja tomu prigodne cjeline ovog rada, može im se pridružiti i tekst Davida Singera (2002), jer osim izravnog zagovaranja istraživanja povijesti struke ostavlja snažan dojam da neizravno zagovara i neki oblik povratka filozofiji rata kako bi se moglo preciznije i informirano raspravljati o etiološkim problemima. Po intelektualnoj širini i interdisciplinarnosti toj prvoj kategoriji radova moguće je pridružiti i doprinose Josipa Pandžića (2013, 2014) koji se bave političkom teorijom i teorijama međunarodnih odnosa, ali temeljitim oslanjanjem na klasike političke filozofije nude filozofski doprinos već time što jasno (iako implicitno) upućuju na nemogućnost promišljanja svojih pojmova bez razumijevanja njihove filozofske geneze.

Radovi Marka Popovića (1998), Igora Primorca (1998, 2007), Andrewa Alexandre (2007) Davorke Matić i Roberta Mikca (2010), Danijele Lucić (2015) i Martine Refi Homolak (2016) primarno se bave pitanjima iz primijenjene etike, iako ne u primjeni na iste fenomene. Popović se bavi utjecajem vjerskih i moralnih normi na ratovanje u klasičnom (međudržavnom) smislu, pri čemu izravno tematizira teoriju pravednog rata, koja je dominantna srednjostrujaška teorijska tradicija o moralnoj opravdanosti oružanih sukoba. Primorac se u dvama radovima bavi državnim i nedržavnim

terorizmom iz eksplicitno filozofske perspektive, razmatrajući pitanja o moralnoj (ne)opravdanosti terorizma, što uključuje i elemente teorije pravednog rata, ali također razmatrajući (2007) fundamentalno pitanje definicije terorizma, što također čini iz filozofske perspektive. Alexandra tematizira i definicijski problematizira dva ključna pojma u etici oružanih sukoba, pacifizam i pacificizam, pri čemu čitateljima omogućuje razlikovanje između različitih vrsta antiratno orijentiranih stavova, jasno razlikujući između argumenata kojima se oni brane. Matić i Mikac razmatraju etičke izazove vezane uz humanitarne intervencije kao posebne vrste uporabe oružane sile, pri čemu nude osvrt na problem napetosti između državnog suvereniteta i prava pojedinačnih ljudskih osoba, a koji se prema njihovu sudu uspješno teorijski razrješava (iako praksa donosi dodatne izazove) redefiniranjem pojma suvereniteta u kontekstu dužnosti država. Lucić objašnjava kako moralni i drugi vrijednosni stavovi istraživača bitno utječu na definicijske i ostale istraživačke procese o terorizmu, što je državni terorizam ostavilo na marginama društveno-znanstvenih razmatranja. Konačno, Refi Homolak piše o problemu etičnosti mučenja u kontekstu terorizma i protuterorističkog djelovanja. U tom kontekstu razmatra moralne izazove takvih praksi, koliko pod vidikom njihove praktičnosti i učinkovitosti, toliko i pod vidikom dehumanizacije mučenoga, mučitelja, ali i cijeloga društva u kojem su takve prakse moguće i tolerirane. Osim toga, radovi Primorca (1998, 2007), Lucić (2015) i Refi Homolak (2016) dijele karakteristiku da su eksplicitno radovi o terorizmu zbog čega ih je moguće smjestiti u vlastitu zajedničku grupu tekstova s filozofskim doprinosom.

Radovi Sanimira Rešića (2001) i Oliwije Berdak (2013) mogu se smjestiti u područje etike vojnog poziva kao discipline u primijenjenoj etici bliske etici oružanih sukoba. Ostaje neodgovorenim je li etika vojnog poziva dio etike oružanih sukoba ili samo imaju veliki broj preklapajućih pitanja. Također, oba rada imaju naglašeniji deskriptivni i komparativni, radije negoli normativni karakter. Rešić se specifično bavi povijesnim mijenama u shvaćanju ratničke časti, dok Berdak postavlja i dublja pravna, ali i bitno filozofsko-antropološka i političko-filozofska pitanja o samovlasništvu. Toj se kategoriji radova može *late dictae* pridružiti i rad Ozrena Žuneca (2006) koji problematizira odnos apsolutne žrtve koja je u vojničkom *ethosu* u mnogočemu implicitno prisutna s relativnom kompenzacijom koju ratni veterani dobivaju u ratnim i poslijeratnim uvjetima.

LITERATURA

- Alexandra, Andrew (2007) "O razlici između pacifizma i pacificizma". *Polemos* 10(1): 95-108.
- Burchill, Scott i Linklater, Andrew (2013) "Introduction". U: Burchill, Scott i Linklater, Andrew (ur.) *Theories of International Relations*, Basingstoke: Pgrave MacMillan. Str. 1 – 31.
- Buzar, Stipe (2020a) „The Principle of Double Effect and Just War Theory”. *Philosophia* 48(2): 1299–1312.
- Buzar, Stipe (2020b) *Realizam i teorija pravednog rata*. Zagreb: Disput.
- Popović, Petar, Buzar, Stipe, Mladić, Damir. (2021) *Finis Africae. Realističke perspektive globalnog upravljanja*. Zagreb: Disput/NZCG.
- Buzar, Stipe i Seke, Karlo (2022) „The Unsustainability of the Anarchist Justification of Terrorism”. *Obnovljeni život* 77(2): 193-205.
- Berdak, Oliwia (2013), Who Owns Your Body: Conscientious Objectors in Croatia in the 1990's". *Polemos* 16(1): 37-59.
- Caney, S. (2000) "Humanitarian Intervention and State Sovereignty". U: Valls, Andrew (ur.) *Ethics in International Affairs. Theories and Cases*. Lanham MD: Rowman and Littlefield Publishers Inc. Str. 117-133.
- Carr, Edward Hallett (1946) *The Twenty Years Crisis 1919-1939. An Introduction Into the Study of International Relations*. London: The MacMillan Press LTD.
- Galović, Milan (1998) "Rat kao filozofijska tema". *Polemos* 1(1): 11-35.
- Hercigonja, Zoran (2017) "Svjetovni bog Mars: Razmatranja o dimenzijama rata kroz heraklitske dvojnosti". *Polemos* 20(1-2): 83-90.
- Lucić, Danijela (2015) "Selekcijska i vrijednosna pristranost u istraživanju (državnog) terorizma". *Polemos* 18(2): 55-70.
- Lucić, Danijela (2019) *Državni terorizam*. Zagreb: Despot Infinitus.
- Matić, Davorka i Mikac, Robert (2010) "Humanitarni intervencionizam: etička pravna i sigurnosna pitanja u 21. stoljeću". *Polemos* 13(1): 51-76.
- Morgenthau, H. (1948) "The Twilight of International Morality". *Ethics* 58(2): 79-99.
- Pandžić, Josip (2013) "Akteri u suvremenoj kritici ideologije: prilog liberalističkoj kritici marksizma". *Polemos* 16(1): 139-157.
- Pandžić, Josip (2014) "Križa međunarodnog liberalnog poretka i permanentni hegemonski rat". *Polemos* 17(1-2): 89-104.
- Popović, Marko (1998) "Vjerske norme i ponašanje u ratu". *Polemos* 1(1): 159-177.
- Primorac, Igor (1998) "Državni terorizam". *Polemos* 1(2): 93-97.
- Primorac, Igor (2007) "Suvremeni terorizam kao filozofska tema". *Polemos* 10(1): 11-26.
- Refi Homolak, Martina (2016) "Etičnost mučenja". *Polemos* 19(2): 99-112.
- Rešić, Sanimir (2001) "Ratnička čast". *Polemos* 4(2): 123-146.

- Singer, David J. (2002) "The Etiology of Interstate War: A Natural History Approach". *Polemos* 5(1-2): 13-31.
- Uredništvo (1998) "Riječ čitateljima". *Polemos* 1(1): 7-8.
- Waltz, Kenneth (1998) *Čovjek, država i rat: teorijska analiza*. Zagreb: Barbat/ Institut za međunarodne odnose.
- Walzer, Michael (2002) "The Triumph of Just War Theory (and the Dangers of Success)". U: Walzer, Michael (2004): *Arguing about War*. New Haven – London: Yale University Press. Str. 3-22.
- Walzer, Michael (2013) "Lecture at Wesmont College". 2. veljače. Dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=9f4XuOkMCSA>
- Žunec, Ozren (2006) "Apsolutna žrtva i relativna kompenzacija: proturječja društvenog položaja veterana i državne skrbi za ratne veterane i invalide". *Polemos* 9(2): 11-41.

PHILOSOPHICAL TOPICS IN THE FIRST QUARTER CENTURY OF *POLEMOS*

Stipe Buzar, Karlo Seke

ABSTRACT

Starting with publication 25 years ago, the editorial office of *Polemos* opened its first issue with the publication of the paper *War as a Philosophical Topic* by prof. dr. sc. Milan Galović (1942-2021), thus announcing a serious interest in philosophical papers. In the 50 issues of the journal published since 1998, however, only 15 papers have been published that can be more or less precisely defined as texts with topics in philosophy. The purpose of this paper is to offer an overview of the philosophical topics in the journal's previous issues with references to the mentioned 15 texts. The published philosophical papers in question cover such topics as moral and religious norms in warfare, state and non-state terrorism, the fundamental nature of war, warrior honor, humanitarian interventions, appeals to conscience, and torture. In terms of belonging to certain philosophical disciplines, it is not easy to individually classify these papers, but in general it is possible to say that they belong to philosophical branches such as ethics, philosophical anthropology, epistemology, philosophy of law, philosophy of economics, philosophy of science, and even to general metaphysics. It is possible to conclude that despite the underrepresentation of philosophical texts in *Polemos*, a wide range of philosophical topics is present, and that the journal's interest in philosophical topics has been greater than the interest which philosophers have shown for publishing in the journal.

Key words: Polemos, philosophical topics, war, terrorism, security.